

УДК 330.101.541:330.341.4

Кухар О.В., к.е.н., доцент (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне), **Гронтовська О.І., аспірант** (Львівський національний університет ім. І. Франка)

СТРУКТУРНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЗАСОБИ ЩОДО ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті досліджуються структурні проблеми і диспропорції, наявні в ключових сферах сучасної економіки України, здійснюється пошук адекватних засобів щодо їх вирішення.

This article investigates structural problems and imbalances, available at key areas of modern economy of Ukraine, and search for adequate means for their solution.

Проголошення в 1991 р. незалежності України відкрило широкі перспективи для перебудови деструктивної адміністративно-командної економічної системи та радикальних змін всієї сукупності господарських відносин, створення динамічної, відкритої, структурно збалансованої економіки ринкового типу. Запорукою для успішного розв'язання цих завдань був достатньо високий індустріальний, аграрно-технологічний, науковий та інтелектуальний потенціал країни, який за авторитетними оцінками західних експертів [1], був одним з найвищих серед республік колишнього СРСР. За майже 20 років незалежності пройдено складний шлях політичних та економічних перетворень. Зокрема, покинчено з однопартійною політичною системою та ідеологічним монополізмом, підірвано адміністративно-командні важелі управління в економіці, зріс рівень політичних та економічних свобод, закладено підвалини нового суспільно-економічного устрою. Проте, результати зазначених процесів виявилися доволі неоднозначними, а подекуди надзвичайно болісними для усього суспільства:

- шокуюча гіперінфляція початку 1990-х років;
- понад двократне зменшення реальних обсягів суспільного виробництва (найглибший економічний спад серед пострадянських республік);
- колосальне зростання безробіття, причому в чи не найскладнішій його прихованій формі;
- різке і тривале зменшення доходів широких мас населення, що обернулося зубожінням нації, скороченням її чисельності.

Наведені оцінки є загальновідомими і засвідчують про низьку економічну ефективність здійснених реформ, які виявилися неспроможними вирішити більшість успадкованих від попередньої системи проблем, натомість породили

ли низку інших. Однією з таких невирішених проблем залишається структурна перебудова економіки України.

В умовах формування нової цивілізаційної парадигми соціально-економічного розвитку, базовою складовою якої є інноваційність, відсутність прогресивних структурних зрушень у вітчизняній економіці наражає країну на небезпеку консервації технологічної відсталості, подальшого ресурсоємного та витратного характеру розвитку, що загрожує їй закріпленням статусу периферії світового господарства, гальмуванням темпів економічного розвитку, а відтак унеможливує підвищення рівня суспільного добробуту. Без радикальної структурної перебудови вітчизняної економіки, інноваційного спрямування навряд чи можливе досягнення амбітної цілі, визначеної „Програмою економічних реформ на 2010-2014 рр.” [2]: впродовж 10 років увійти до двадцятки найбільш економічно розвинених країн світу, забезпечити рівень життя громадян України, відповідний європейським стандартам.

Структура економіки та її вплив на економічне зростання тривалий час викликає природний інтерес провідних зарубіжних та вітчизняних науковців. Серед знаних дослідників, які намагались віднайти і обґрунтувати оптимальні структурні пропорції економічної системи, слід назвати передусім Дж. Гелбрейта, К. Кларка, В. Леонтьєва, В. Парето, Р. Солоу, Р. Харрода, Дж. Хікса, Й. Шумпетера.

Вагомий науковий доробок у вивчення та вирішення різних аспектів структурної перебудови вітчизняної економіки зробили В. Базилевич, Ю. Бажал, С. Біла, А. Гальчинський, В. Геєць, Н. Гончар, С. Єрохін, М. Долішній, С. Данилишин, Я. Жаліло, В. Іноземцев, В. Ковальчук, Л. Кривцун, І. Крючкова, І. Лукінов, І. Радіонова, А. Чухно, Л. Шаблиста, Т. Шинкоренко та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових робіт, присвячених дослідженню структурних проблем розвитку національної економіки, деякі важливі питання залишаються невирішеними. Впродовж п'яти останніх років системні зміни майже повністю заблоковано через політичну кризу, яка набула хронічного характеру. Відтак, до частини успадкованих структурних диспропорцій додається дедалі більше поточних проблем, які набувають загрозливого характеру, а тому потребують детального дослідження і вирішення.

Метою даного дослідження є аналіз структурних проблем сучасного етапу розвитку економіки України у ключових її сферах та пошук ефективних засобів щодо якнайшвидшого їх вирішення.

Незважаючи на численні глибокі дослідження структури ринкової економіки в різних країнах та пошуки оптимальних структурних співвідношень [3, 4], говорити про наявність обґрунтованого єдиного ідеалу (еталону) не доводиться. Проте, можна окреслити окремі структурні співвідношення, необхідні для стабільного соціально-економічного розвитку кожної окремо взятої країни з огляду на конкретні історичні умови її розвитку, ступінь інтеграції у світове економічне співтовариство та низку інших чинників. Таким чином,

різні країни зіштовхуються з різними структурними проблемами на різних історичних відрізках. На сучасному етапі в Україні надзвичайно виразними є ціла низка структурних проблем в ключових господарських сферах.

Виробнича сфера:

➤ поглиблення диспропорцій у структурі промисловості, зокрема скорочення частки високотехнологічних галузей (за роки реформ частка легкої промисловості знизилась з 10,8 до 1,6%, а машинобудування та металообробки – з 30,5 до 13,2%; натомість частка чорної металургії зросла з 11,0 до 27,4%, електроенергетики – з 3,2 до 12,2%, паливної промисловості – з 5,7 до 10,1% [5]). Таким чином, в сучасній структурі промисловості України домінують гірничо-металургійні підприємства, які забезпечують близько 30% обсягу промислового виробництва, 45% валютної виручки і лише 5% надходжень до бюджету;

➤ застарілий технологічний уклад (частка третього і четвертого технологічних укладів у промисловому виробництві становить 95%, в той час як частка п'ятого і шостого технологічних укладів, основою яких є електронна промисловість, обчислювальна, волоконно-оптична техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудування, інформаційні послуги та біотехнології, не перевищує 5% [6]);

➤ низька інноваційна активність вітчизняних підприємств, відтак постійне зниження частки високотехнологічної продукції у структурі ВВП, яка у 2007 р. становила лише 0,93% [7, С. 280].

Фінансова сфера:

➤ різке звуження внутрішнього ринку та платоспроможного попиту впродовж 1990-х років, що неминуче відповідно до ефекту акселератора зменшило обсяги інвестування в країні як з боку вітчизняних, так і з боку іноземних інвесторів. Очевидно, це деактивувало один з ключових чинників структурної трансформації за суспільно визначеними пріоритетами, а також технологічного оновлення виробництва, інфраструктури і ринку;

➤ висока централізація і водночас розбалансованість державних фінансів, що суттєво погіршує очікування суб'єктів господарювання та населення, а саме – інфляційні очікування через високу ймовірність емісійного фінансування частини дефіциту бюджету, а також очікування проведення жорсткої фіскальної політики, спрямованої на посилення податкового тиску, що також охолоджує інтерес інвесторів до економіки України.

Сфера розподілу:

➤ дисбаланс між ринковими цінами і особистими доходами більшості населення внаслідок постійного стрибкоподібного зростання цін на ресурси та кінцеву продукцію, що ніяк не вкладаються в обмежений платоспроможний попит;

➤ диспаритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, який закладений ще століття тому і донині модифікується, набуваючи нових форм, проте не зменшує дискримінації сільськогосподарського виробника;

➤ неефективність приватизації, яка в Україні стала переважно засобом перерозподілу суспільного багатства, а не прискореного капіталоутворення, необхідного для радикальної структурної модернізації економіки та підвищення її конкурентоспроможності;

➤ поширення у дрібному та великому бізнесі мафіозно-спекулятивних структур з бурхливими темпами особистого збагачення шляхом привласнення (в тому числі шляхом рейдерства) раніше створених благ замість дієвих підприємницьких структур створювального характеру.

Зовнішньоекономічна сфера:

➤ несприятлива структура експорту, сконцентрована на товарах і послугах, які мають тенденцію до зменшення частки в сучасній світовій торгівлі. Водночас це ринки, де панує жорстка цінова конкуренція і де цінові переваги можуть дуже швидко переходити від одних країн до інших, особливо при застосуванні обмежувальних, дискримінаційних торгівельно-економічних заходів. Консервація нинішньої структури українського експорту безперспективна з огляду на те, що головні експортери потребують докорінної реструктуризації виробництва [5];

➤ несприятлива структура імпорту, передусім пряма економіко-енергетична залежність від постачання нафти і газу з однієї країни-постачальника – Росії. Майже щорічні стрибки цін на газ зумовлюють погіршення торгового і платіжного балансів, що підриває стабільність національної грошової одиниці;

➤ нераціональне використання іноземних кредитів, які спрямовувалися переважно на споживання, на розширення соціальних програм у руслі популістської політики урядів і політичних сил, що змінювались при владі. Практика їх нераціонального використання закріпилася і стала на перешкоді вкрай необхідних структурних змін. Так, із загального обсягу кредитів, наданих Україні МВФ у 2009 році, 46% були спрямовані на підтримку платіжного балансу та стабілізацію гривні, 34% – на покриття дефіциту бюджету (виплату зарплат працівникам бюджетного сектору та пенсій), 20% – використані на розрахунки за зовнішніми боргами [8]. На розвиток науки і технологій, модернізацію галузей, які у перспективі могли б забезпечити реальне покриття зростаючого зовнішнього боргу, не було використано ані відсотка із отриманих позик.

Окреслені проблеми зумовлені цілою низкою як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Серед них чільне місце посідають проблеми, пов'язані з нерозвиненістю інституційного середовища ринкової економіки та політичної демократії, слабкістю інститутів громадянського суспільства, а відтак низькою ефективністю економічної політики, характерними рисами якої стали:

- відсутність єдиної стратегії структурної перебудови, що зумовлює неузгодженість і зрештою недостатнє фінансове забезпечення окремих галузевих, цільових державних програм;
- суперечності між фіскальною та грошово-кредитною політикою, що зумовлюють низьку ефективність емісійного механізму, в якому вагому роль відіграє уряд;
- відсутність спадкоємності економічної влади, особливо останнім часом, коли кожний новий уряд повністю заперечує досягнення попереднього;
- нефункціональний державний апарат, що характеризується дублюванням чималої кількості функцій, великою часткою цинізму, корумпованим ставленням до використання влади і вкрай слабким уявленням про те, як має поводитись нормальний чиновник у демократичній країні.

Таким чином, структурний розвиток України нині не відповідає найважливішим загальносвітовим тенденціям. Виправлення цих невідповідностей має стати одним із найголовніших пріоритетів економічної політики держави. Для цього вкрай необхідно чітко визначити і юридично закріпити стратегічні цілі соціально-економічного розвитку, а також методи, засоби і, по можливості, терміни їх досягнення в індикативних планах. Свідомий самостійний вибір моделі соціально-економічного устрою з властивою йому структурою і динамізмом, внутрішня енергія якого стає могутньою рушійною силою прогресу, є найважливішою складовою стратегічної політики, що відповідає соціальним і духовним потребам людини та суспільства.

Для забезпечення якісних структурних перетворень першочергове значення, як видається, нині мають такі заходи:

- розвиток конкуренції та протидія утворенню нових монопольних структур, створення сприятливих умов для функціонування розгалуженої системи малого та середнього бізнесу, ефективного використання ринкової інфраструктури – товарних і фондових бірж, торгових будинків, виставкових комплексів, транспортних терміналів, банківських та небанківських фінансово-кредитних установ, венчурних компаній, сучасних систем зв'язку, інтеграції у міжнародне інформаційне поле;
- стимулювання розвитку машинобудування, передусім визнаних його лідерів в Україні, таких як авіабудування, суднобудування, ракетно-космічна та оборонна галузі, забезпечення можливості повного виробничого циклу в них; розвиток багатопрофільного автомобілебудування, прискорений розвиток інструментального виробництва та приладобудування, що сприятиме технологічному переозброєнню всіх галузей національного виробництва;
- розвиток агропромислового комплексу шляхом використання науково-технічного потенціалу в галузях АПК, детінізації ринку землі сільськогосподарського призначення, налагодження виробництва всіх машин, хімікатів та інших матеріалів, потрібних сільському господарству, утворення вертикально інтегрованих промислових підприємств, що мають власну сировину

базу та сучасні технології виробництва продуктів харчування, які можуть конкурувати як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку;

➤ істотне прискорення розвитку високих технологій та включення в глобальний високотехнологічний обмін шляхом заохочення інноваційних науково-технічних розробок та їх реалізації в усіх сферах національної економіки, формування технологічних кластерів пріоритетного розвитку промисловості, передовсім у найбільш наукоємних і високотехнологічних галузях та виробництвах, здатних кардинально змінити економічний і науково-технічний потенціал країни;

➤ інвентаризація об'єктів державної власності та прийняття відповідних рішень щодо доцільності збереження пакетів акцій у державній власності, платної передачі їх у комунальну власність, приватизації або ліквідації підприємств; підвищення ефективності управління державною власністю у промисловості шляхом перетворення державних підприємств в акціонерні товариства, реформування системи представництва інтересів держави в них з проведенням ефективної корпоративної політики;

➤ децентралізація державних фінансів та управління для більш рівномірного економічного зростання і перерозподілу доходів в регіонах (органи місцевого самоврядування повинні реалізовувати власні проекти на основі власної податкової бази);

➤ формування сприятливого фіскального простору для активної створювальної нетіньової діяльності шляхом зниження податкових ставок за одночасного розширення податкової бази (запровадження податку на нерухомість із законодавчим закріпленням площі або рівня ринкової вартості нерухомості, з якого впроваджується оподаткування, встановлення нового неоподаткованого мінімуму на рівні доходу, що дорівнює мінімальній заробітній платі);

➤ активізація імпортозаміщення з метою максимального використання можливостей багатопрофільного національного виробництва для розвитку конкуренції, задоволення потреб внутрішнього ринку, зменшення залежності ВВП від зовнішньої торгівлі, поліпшення платіжного балансу і збереження валютних резервів держави. Передусім йдеться про суттєве зменшення залежності від імпортованих енергоносіїв шляхом збільшення виробництва та використання біопалива (зокрема твердого палива), запровадження енергоощадних технологій в комунальному господарстві та на великих промислових підприємствах хімічної промисловості й металургії;

➤ залучення зовнішнього фінансового капіталу не у формі кредитів під державні гарантії, а шляхом інтенсифікації процесів зовнішнього інвестування економіки країни при значному посиленні ролі прямих іноземних інвестицій, які потрібно спрямовувати в галузі, що забезпечують зростаючі потреби внутрішнього ринку, дедалі інтегрованішого у структуру глобальних ринків.

Частина із запропонованих заходів відображена у Державній програмі розвитку промисловості на 2003-2011 рр., яка передбачає широкий комплекс заходів і завдань розвитку в розрізі основних секторів національної економіки [6]. Хоча термін реалізації даної програми підходить до завершення, більшість із запланованих показників виявились надто оптимістичними і навряд чи будуть досягнуті. Відтак, необхідно розробити нову перспективну програму розвитку на основі економіко-математичних моделей з урахуванням мінливої внутрішньої та зовнішньої ринкової кон'юнктури. В цілому реалізації намічених заходів може сприяти запровадження нового податкового кодексу, положення якого активно дискутується нині. Для цього він повинен бути підпорядкованим чітко окресленим стратегічним цілям соціально-економічного розвитку країни на найближчі 5-10 років і узгодженим не лише з представниками крупних фінансово-промислових груп, а й з представниками дрібного і середнього бізнесу.

1. Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / за ред. А. Зіденберга і Л. Хоффманна. – К.: Фенікс, 1998. – С. 7-8. **2.** Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010-2014 рр. Комітет з економічних реформ при президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL. **3.** Социальная рыночная экономика в Германии и экономическая трансформация в России: пер. с нем. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 328 с. **4.** Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання / за заг. ред. д-ра екон. наук І.В. Крючкової. – К.: Експрес, 2007. – 520 с. **5.** Крючкова І., Сиденко В. Макроструктурні зрушення в українській економіці у контексті інтеграційних процесів // Дзеркало тижня № 24 (449) 28 червня – 4 липня 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zn.ua/2000/2020/38977/> **6.** Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 рр., затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 р. № 1174. // Офіційний веб-сайт Міністерства промислової політики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://industry.kmu.gov.ua> **7.** Висоцька І. Стан та проблеми інноваційної діяльності промисловості України // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.10 – с. 279-286. **8.** Пасюта С. Ціна грошей МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2009/07/31/167175>.

Рецензент: к.е.н., доцент Гронтковська Г.Е. (НУВГП)